

บทที่ ๕

สรุป อภิปราย และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุป

ไตรภูมิโลกวินิจฉัย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาธรรมปรีชา (แก้ว) แต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๕ ในลักษณะคล้ายคลึงกับ เทภูมิกถา หรือไตรภูมิพระร่วง ของสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทย สมัยสุโขทัย ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๘๘๘ หนังสือไตรภูมิโลกวินิจฉัย แบ่งเนื้อหาสาระออกเป็น ๔ หมวดคือ

๑) ภาคมนุสสกถา ว่าด้วยประเทศที่อยู่ของมนุษย์

๒) ภาคนิรยกถา ว่าด้วยนรกอันเป็นแดนแห่งการทรมานทุกข์ทรมานของผู้ประพฤติชั่ว

๓) ภาคเทวดากถา ว่าด้วยสวรรค์ ชั้นต่าง ๆ ตลอดจนบรรยายเรื่องของเทวดาอย่างละเอียด

๔) ภาควิสุทธิกถา ว่าด้วยข้อปฏิบัติอันจะพึงเป็นแนวทางให้ถึงซึ่งความบริสุทธิ์และบรรลुพระนิพพาน

โดยแท้จริงแล้ว คำว่าไตรภูมิ ควรจะเรียก จตุภูมิคือ ภูมิหรือภพ ๓ ของสัตว์โลกใน ๓ โลก และภูมิหรือภพที่สี่คือวิสุทธิภูมิ อันได้แก่ภูมิที่หลุดพ้นจากภูมิ ๓ แล้ว เข้าถึงซึ่งพระนิพพาน อันเป็นแดนบริสุทธิ์ อย่างไรก็ดี ท่านผู้รจนาเน้นไปที่ภูมิทั้ง ๓ หรือไตรภูมิ มากกว่าที่จะแสดงหลักธรรมสำคัญคือปฏิจจสมุปบาทอย่างย่อ ๆ ที่จัดเป็นไตรวัฏ หรือวัฏฏะ ๓ คือกิเลส กรรม และวิบาก กล่าวคือเมื่อหมู่สัตว์ยังมีกิเลสอยู่ ก็ต้องตกอยู่ในกฎแห่งกรรม คือการทำความกรรมซึ่งมีทั้งกุศลและอกุศล หรือบุญกับบาป เมื่อทำความใดแล้วก็ย่อมได้รับผลแห่งกรรมนั้น ซึ่งเรียกว่าวิบาก มีการเกิดแก่เจ็บตาย วนเวียนอยู่เช่นนี้ซ้ำไปในสังสารวัฏ จนกว่าจะบรรลुถึงอมตมหานิพพาน ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป และถ้ามองเรื่องทั้งหมดบนฐานของหลักอภิธรรมที่จำแนกสิ่งทั้งหลายออกเป็น จิต เจตสิก รูป และนิพพาน จะเห็นได้ว่า ๓ ประเภทแรกคือ จิต เจตสิก และรูป หรือวินิโยครูป ก็เป็นไตรภูมิ และจบลงด้วยพระนิพพานเช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น จุดมุ่งหมายของหนังสือนี้ก็เพื่อสอนคนให้รู้เข้าใจเรื่องกรรมและผลแห่งกรรม จะได้หลีกเลี่ยงกรรมชั่วแล้วกระทำแต่กรรมดี ซึ่งกรรมและวิบากคือผลแห่งกรรมมีกำหนดไว้ในไตรภูมิว่าประพฤติเช่นนี้จะได้ผลเช่นนี้ หรือไปเกิดในภูมินั้น ๆ ตามกรรมและวิบากของตน

หนังสือไตรภูมิโลกวินิจฉัย ท่านจัดเป็นตำราโลกศาสตร์ หนังสือประเภทนี้นอกจากไตรภูมิพระร่วงแล้ว มีอาทิ โลกที่ปกสาร โลกบัญญัติ โลกปฏิบัติ จักรวาทที่ปณี โลกสัณฐาน

โชตรตนคัณฐี และแม่แต่ที่เรียบเรียงเป็นภาษาไทยขึ้นใหม่เช่นภูมิวิลาสินี ของพระเทพมุนี (วิลาส ญาณโร) เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๘

หลักการสอนตามไตรภูมิโลกวินิจฉัย ที่นำเสนอเป็นแบบอนุப்புพิภพิกถาของพระพุทธเจ้า คือหลักการสอนอย่างหนึ่งที่พระพุทธองค์ตรัสสอนไปตามลำดับความลุ่มลึก ซึ่งมี ๕ ขั้นตอน เริ่มจากศีล ให้ประพฤติดี สักกะ ให้ได้ผลที่น่าปรารถนาไปเกิดในสวรรค์ กามทีนะ การให้เห็นโทษของกาม เนกขัมมานิสังสะ ให้เป็นอานิสงส์ของการออกจากกาม ซึ่งเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ที่เรียกว่า ไตรลักษณ์ จากนั้นจึงตรัส อริยสัจ ๔

สาระสำคัญของไตรภูมิโลกวินิจฉัย ซึ่งก็เช่นเดียวกับไตรภูมิพระร่วง มุ่งเน้นแนวคิด ๒ ประการคือ

๑) **หลักศีลธรรมทั่วไป** ได้แก่กรรมและวิบาก กล่าวถึงนรกสวรรค์ บุคคลทำกรรมอะไรจะต้องไปนรกหรือขึ้นสวรรค์ และให้คติธรรมของนักปกครอง แสดงธรรมะของผู้ปกครอง ว่าผู้ปกครองควรประพฤติตนอย่างไร ควรทรงไว้ซึ่งทศพิธราชธรรม ควรมีความเกื้อกูลต่อประชาชนอย่างไร มีธรรมะที่สั่งสอนคน จะเรียกว่าทุกระดับก็ได้ ตั้งแต่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินจนถึงพระมหากษัตริย์ จริยธรรมข้อนี้จะเน้นไปที่กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ซึ่งเท่ากับอยู่ในขอบเขตของไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าดำเนินตามอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้นเอง

๒) **คติการรู้เท่าทันสภาวะธรรมตามความเป็นจริง** คือให้รู้จักคติเกี่ยวกับอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา โดยเฉพาะเน้นเรื่องอนิจจังว่าสิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง แม้แต่ภพภูมิต่าง ๆ ให้รู้จักไถ่ถอนตนให้รอดพ้นและดำเนินถึงเข้าถึงพระนิพพาน ซึ่งเหล่านี้เป็นคติหนึ่งที่มีมาในสังคมไทย เมื่อว่าถึงหลักจริยธรรมจากไตรภูมิโลกวินิจฉัยที่จะพื้งนำมาประยุกต์ใช้กับการบริหารราชการแผ่นดิน มีดังนี้

๑. ด้านการเมืองการปกครอง

หลักธรรมสำคัญในด้านการเมืองการปกครอง ได้แก่ จักรวรรดิวัตร ได้แก่ธรรมเนียมการทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจของพระเจ้าจักรพรรดิ หรือหน้าที่ของผู้ปกครองผู้ยิ่งใหญ่มี ๔ ประการใหญ่ ๆ คือ ธรรมาธิปไตย และธัมมการรักษาวรรณคูปติ, มา อธัมมการ, ธนานุประทาน และ สมณพราหมณปูจณา และโดยพิสดารมี ๑๒ ประการคือ สงเคราะห์ชนภายในและพลกาย กองทหาร ๑ สงเคราะห์กษัตริย์เมืองขึ้น ๑ สงเคราะห์เหล่าเชื้อพระวงศ์ผู้ตามเสด็จเป็นบริวาร ๑ คຸ້ມครองพราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย ๑ คຸ້ມครองชาวราชฎรพื้นเมืองทั้งหลาย ๑ คຸ້ມครองเหล่าสมณพราหมณ์ ๑ คຸ້ມครองเนือนกที่เอาไว้สืบพันธุ์ ๑ ห้ามปรามมิให้มีการประพฤติการอันผิดธรรม ๑ ทำนุบำรุงผู้ขัดสนไร้ทรัพย์ ๑ เข้าไปหาและสอบถามปัญหาแก่สมณพราหมณ์ ๑ เว้นความกำหนัดในกามโดยอาการเป็นธรรม ๑ และไม่โลภกล้าไม่เลือกควรไม่ควร ๑

หลักธรรมสำคัญยิ่งอีกหมวดหนึ่งคือ ทศพิธราชธรรม มี ๑๐ ประการ ได้แก่ ทาน ๑ ศีล ๑ บริจาค ๑ อาชชวะ ความซื่อตรง ๑ มัททวะ ความอ่อนโยน ๑ ตปะ ความแผดเผากิเลส

๑ อักโกระ ความไม่โกรธ ๑ อวิหิงสา ความไม่เบียดเบียน ๑ ขันติ ความอดทน ๑ อวิโรธนะ ความไม่คลาดธรรมดา ๑ หลักธรรมอีกหมวดหนึ่งคือ ราชสังคหวัตถุ ๔ เป็นธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจประชาชน เป็นหลักการสงเคราะห์ประชาชนของนักปกครอง ราชสังคหะ ๔ ประกอบด้วย สัสสมะระ ความฉลาดในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ส่งเสริมการเกษตร ๑ ปุริสเมระ ความฉลาดในการบำรุงข้าราชการ รู้จักส่งเสริมคนดีมีความสามารถ สัมมาปาสะ ความรู้จักผูกผผสานรวมใจประชาชนด้วยการส่งเสริมอาชีพ ๑ วาชเปยยะ หรือวาจาเปยยะ ความมีวาจาอันดูดีมีน้ำใจ รู้จักพูด รู้จักปราศรัย ไพเราะ นุ่มนวล ประกอบด้วยเหตุผล มีประโยชน์ เป็นทางแห่งสามัคคี ทำให้เกิดความเข้าใจอันดี และความนิยมเชื่อถือ

นอกจากนี้ ก็มีธัมมิกสูตร เป็นพระสูตรว่าด้วยการปกครองของพระราชาที่เป็นธรรม และไม่เป็นธรรมสำหรับราษฎร โดยเปรียบพระราชาเหมือนโคจำฝูงซึ่งจะนำฝูงโคเดินทางไปด้วยตรง ๆ ได้ ไม่วกวนหรือหลงทาง

๒. ด้านเศรษฐกิจ

หลักจริยธรรมในหมวดนี้จะเน้นไปที่ โภคอาทียะ คือประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคทรัพย์ หรือเหตุผลที่อริยสาวกควรยึดถือในการที่จะมีหรือครอบครองโภคทรัพย์ เมื่ออริยสาวกแสวงหาโภคทรัพย์มาได้ด้วยน้ำพักน้ำแรง ความขยันหมั่นเพียรของตน และโดยทางสุจริตชอบธรรมแล้ว ต้องรู้จักบริโภคใช้สอยในทางที่ชอบธรรม ๕ ประการคือ

- ๑) เลี้ยงตัว มารดาบิดา บุตรภรรยา และคนในปกครองทั้งหลายให้เป็นสุข
- ๒) บำรุงมิตรสหายและผู้ร่วมกิจการให้เป็นสุข
- ๓) ใช้ป้องกันภัยอันตราย

๔) ทำพลี ๕ อย่าง ได้แก่ ญาติพลี-สงเคราะห์ญาติ อติถิพลี-ต้อนรับแขก ปุพพเปตพลี-ทำบุญอุทิศให้ผู้ล่วงลับ ราชพลี-บำรุงราชการด้วยการเสียภาษีอากรเป็นต้น และเทวตาพลี-ถวายเทวดา คือสักการะ บำรุง หรือทำบุญอุทิศสิ่งที่เป็นพรบูชาตามความเชื่อ

- ๕) อุปถัมภ์บำรุงสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ

เมื่อใช้โภคทรัพย์ทำประโยชน์อย่างนี้แล้ว ถึงภโคะจะหมดสิ้นไปก็สบายใจได้ว่า ได้ใช้ภโคะนั้นให้เป็นประโยชน์ถูกต้องตามเหตุผลแล้ว ถ้าภโคะเพิ่มขึ้นก็สบายใจเช่นเดียวกัน เป็นอันไม่ต้องเดือดร้อนใจในทั้งสองกรณี

หลักจริยธรรมที่แฝงอยู่ในไตรภูมิโลกวินิจฉัย ที่ว่าด้วยภพภูมิต่าง ๆ เมื่อมองในอีกแง่หนึ่งอาจหมายถึงหลักความสันโดษ เพราะแต่ละภพภูมิมีย่อจำกัดทั้งด้านร่างกายและจิตใจ ผู้เสวยสุขทุกข์อยู่ในภพภูมินั้น ถ้าไม่พึงพอใจในภพนั้น ๆ ก็ต้องประพฤติปฏิบัติธรรมให้สูงส่งกว่า เพื่อจะได้ประสบภพภูมิที่ดีในชาติต่อไป แต่เมื่อต้องเสวยกรรมวิบากในภพภูมินั้นก็ต้องชดใช้จนกว่าจะหมดกรรมวิบากในภพภูมินั้น ๆ

ประเด็นสำคัญของไตรภูมิก็คือตอนที่กล่าวถึง พรหมลงมากินวันดิน และมีเหตุวิปริต ทำให้ต้องกลายเป็นมนุษย์บนพื้นพิภพไป ในช่วงแรก ๆ ก็มีอาหารรองรับ แม้แต่ข้าวสาลีก็เกิดเอง มีเมล็ดขนาดใหญ่ให้บริโภคได้ไม่มีวันหมดสิ้น แต่เพราะความเกียจคร้านและความโลภอันไม่มีขอบเขตของมนุษย์บางกลุ่มบางพวก ทำให้ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไม่เป็นใจ สุดท้ายต้องดิ้นรนทำมาหากินกันเอง กระนั้นก็ยังมีการละเมิดศีลเช่นข่มขืนนาทาน เป็นต้น จึงจำเป็นต้องมีการอุปโลกน์บุคคลใดบุคคลหนึ่งขึ้นมาเป็นประมุขเป็นหัวหน้าปกครอง ทั้งนี้เพื่อให้สร้างกฎเกณฑ์และความเป็นธรรมของสังคมที่อยู่ร่วมกัน โดยราษฎรอื่น ๆ ยอมแบ่งส่วนแห่งโภคทรัพย์ที่ดินมีแก่ผู้เป็นประมุข เมื่อประมุขทำดีทำถูกต้อง ทำให้คนยินดีพอใจได้ เขาจึงเรียกประมุขนั้นว่า “ราชา”

ผู้เป็น “ราชา” หรือผู้นำกลุ่มชนจึงต้องมีจิตเกื้อกูลที่จะทำให้คนส่วนใหญ่ยอมรับสถานภาพของตน และทำหน้าที่ทุกอย่างมิให้ขาดตกบกพร่อง เพื่อให้คนทั้งหลายพอใจ โดยเฉพาะเรื่องปากท้องของราษฎร ซึ่งในชาดกหลายเรื่องกล่าวว่า หากเกิดภัยต่าง ๆ มีทุกข์ภัย คือยุคน้ำท่วมมากแพง หรือเศรษฐกิจฝุบ ประชาชนก็จะพากันไปร้องเรียนและกล่าวหาพระราชาว่าไม่ประพฤติธรรม ซึ่งพระราชาต้องทรงพิจารณาพระองค์ว่าบกพร่องหรือไม่ แนวความคิดเช่นนี้จึงเกิดทศพิธราชธรรมและราชสังคหวัตถุขึ้น ซึ่งสืบเนื่องมาในระบบกษัตริย์ของไทยที่ปกครองประเทศมาทุกยุคสมัยตราบเท่าปัจจุบันนี้

๓. ด้านสังคม

ในด้านสังคม มีการพระราชพิธีราชาภิเษกและพิธีกรรมอื่น ๆ ทั้งของหลวงของรัฐ มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง ดังจะเห็นได้จากพระราชนิพนธ์เรื่อง พระราชพิธีสิบสองเดือน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือประเพณีเทศน์มหาชาติ เป็นต้น ส่วนในการพระศาสนา มีการสังคายนาพระธรรมวินัย ชำระคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อнуฎีกา และปกรณ์วิเสส รวมทั้งสัทนิตีต่าง ๆ เพื่อความมั่นคงของพระสัทธรรมและความอยู่ดำรงมั่นของพระสงฆ์คู่กับบ้านเมือง ดังจะเห็นได้จากการออกกฎพระสงฆ์ถึง ๑๒ ฉบับ ซึ่งเท่ากับการตรา พ.ร.บ.การปกครองคณะสงฆ์ในสมัยรัชกาลที่ ๑ นั้นเอง นอกจากนี้ ทรงกวาดขันศีลธรรมของข้าราชการและพลเมือง การศึกษาและปฏิบัติศีลธรรม นวกรรมการก่อสร้างศาสนสถาน เป็นมรดกแก่สังคมไทยยุคต่อมา

อนึ่งเล่า การตรวจชำระกฎหมายตราสามดวง เมื่อพิจารณาโดยถ่วงแล้ว มิได้เอื้อประโยชน์แก่การปกครองบ้านเมืองหรือด้านการยุติธรรมเท่านั้น มองในแง่สังคม เป็นการกำหนดมาตรการทางสังคมไว้มาก เช่นเรื่องกรรมศักดิ์ กรรมนา แม้เรื่องกฎหมายก็มีเช่นกฎหมายลักษณะผิดเมีย และกฎหมายมรดก กฎหมายลักษณะโจร เป็นต้น ก็นับเนื่องเป็นเรื่องทางสังคมโดยตรง สิ่งเหล่านี้ทรงบำเพ็ญในฐานะพระมหาหม่อมมหาราชเจ้า ซึ่งรัชกาลต่อ ๆ มาทรงดำเนินตาม เช่นการเลิกทาส และการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๓๕ การเปลี่ยนแปลง

การปกครองแผ่นดินในรัชกาลที่ ๗ พ.ศ. ๒๔๗๕ และพระปฐมบรมราชโองการในคราวบรมราชาภิเษกรัชกาลปัจจุบันที่ว่า “เราจะปกครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม” ก็เพื่อความสงบและสันติสุขของประชาชนในสังคมทั้งสิ้น

๕.๒ อภิปราย

อิทธิพลของวรรณกรรมไทยไม่ว่าจะเป็นเรื่องไตรภูมิพระร่วง ก็ดี เรื่องไตรภูมิโลกวิเนจฉัย ก็ดี มีต่อสังคมไทยอย่างมากมายสืบมาแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ดังจะยกประเด็นสำคัญมาแสดงไว้แต่โดยย่อ ๓ ประการคือ

๑) ความเป็นพระธัมมิกราชาของพระมหากษัตริย์

พระมหากษัตริย์ของไทยนับแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมา ประวัติศาสตร์จารึกกว่าเป็นผู้ทรงภูมิรู้ในทางธรรมเป็นอย่างยิ่ง ดังจะเห็นเด่นชัดจากพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ที่ได้ทรงประดิษฐ์พระพุทธรูปแบบเถรวาทจากพระสงฆ์ที่สืบเชื้อสายจากลังกา ลุกมาแต่เมืองนครศรีธรรมราชสู่อาณาจักรสุโขทัย ทรงสร้างวัดวาอารามมากมาย เช่นวัดมหาธาตุ วัดสระศรี วัดศรีสวาย วัดเชตุพน เป็นต้น ทรงอาราธนาพระสงฆ์ผู้ทรงภูมิรู้ภูมิธรรมแสดงธรรมโปรดประชาชนมิได้ขาด และบางครั้งพระองค์ทรงแสดงธรรมเอง ข้อนี้แสดงว่านอกจากทรงมีพระปรีชาสามารถในการปกครองไพร่ฟ้าประชาชนแล้ว ยังทรงความรู้แตกฉานในทางธรรมเป็นที่ยิ่ง ทำให้เมืองสุโขทัยนี้ประชาชน “มักโอยศีลโอยทาน” บ้านเมืองมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว” ประชาชนร่มเย็นเป็นสุข มีเทศกาลรื่นเริงต่าง ๆ เช่นวันถือพระพระทักขิ หรือวันลอยกระทง มีการ “เผาเทียนเล่นไฟ” นับว่าบ้านเมืองสงบสุขทั้งในด้านการเมืองการปกครอง การเศรษฐกิจ และสังคม

ครั้นลุมาถึงสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาไทย ก็ถือว่าเป็นแผ่นดินธรรมแผ่นดินทองของสุโขทัย ที่น่าอัศจรรย์ยิ่ง คือพระยาศรีธรรมมาไตรราช อัญมัยถึงพญาลิไทย พระองค์เดียวกันนี้ทรงมีความรู้ทางธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง สมัยนั้นยังไม่มีแปลคัมภีร์พระพุทธศาสนาจากภาษาบาลีเป็นภาษาไทย ทั้งนี้ต้องศึกษาภาษาบาลีที่จารึกในคัมภีร์ใบลาน ซึ่งเป็นเรื่องยากลำบากและต้องใช้เวลาอย่างมาก แต่สมเด็จพระมหาธรรมราชาไทยก็ทรงศึกษาอย่างแตกฉาน ทั้ง ๆ ที่เป็นเจ้านายชั้นสูง และต่อมาเสวยราชย์เป็นพระมหากษัตริย์ จะเห็นได้ว่าคัมภีร์ที่ทรงใช้อ้างอิงมีมากกว่า ๔๐ คัมภีร์ จำพวกโลกศาสตร์ต่าง ๆ มีโลกที่ปกสาร เป็นต้น อันนอกเหนือไปจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อнуฎีกา และปกรณ์วิเสสอื่น ๆ ในปณามคธาคือ บทนำปรรกเรื่อง ทรงพระราชนิพนธ์เป็นคำฉันท์ภาษาบาลี แสดงว่าทรงพระปรีชาสามารถไม่น้อยไปกว่าพระสงฆ์ผู้ทรงภูมิรู้ภูมิธรรมในภาษาบาลีและพระไตรปิฎกองค์อื่น ๆ เลย พระมหากษัตริย์พระองค์นี้ทรงทำนุบำรุงบ้านเมือง เอาพระการุญในพระพุทธศาสนา ทรงพระราชนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วง ทรงสร้างวัดป่ามะม่วง แล้วทรงพาข้าราชการออกผนวชจำพรรษาที่

พระอารามหลวงแห่งนี้นานถึง ๘ เดือน แม้ “พระราชมาดา” คือพระราชมารดาของพระองค์ก็ทรง
 ศิลทรงธรรม สมาทานสมอมีได้ขาด และเสด็จออกผนวชเป็น “พระรูปชี” เช่นเดียวกัน

คติความเชื่อเรื่องไตรภูมิ ซึ่งก็หมายถึงเชื่อเรื่องกิเลส กรรม และวิบาก มีในสังคมไทย
 มาช้านาน แม้แต่ก่อนสมัยสุโขทัยหรือสมัยทวารวดีด้วยซ้ำไป แต่มีหลักฐานปรากฏยืนยันน้อย
 นอกจากทางโบราณคดี แม้กระนั้นที่ปรากฏในวรรณคดีไทยต่าง ๆ นับแต่สมัยสุโขทัย ผ่านมาถึง
 สมัยกรุงศรีอยุธยา จะเห็นได้ว่าวรรณกรรมส่วนใหญ่มาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา แม้ที่มาจาก
 วรรณกรรมพื้นบ้านพื้นเมือง เช่นลิลิตพระลอ เป็นต้น ก็เกี่ยวเนื่องกับกรรมและวิบากของกรรม
 แม้ลักษณะการแสดงธรรมของพระสงฆ์จากอดีตถึงปัจจุบัน ก็เป็นแบบ “อนุปพุทฺธิกา” ดังสมัย
 พุทธกาล คือแสดงไปตามขั้นตอนง่าย ๆ จากต่ำไปหาสูง เริ่มจากทาน ศีล สวรรค์ การเห็นโทษ
 และคุณของการออกจากกาม คือบรรลุประนิพพานเป็นที่สุด แม้ทุกวันนี้การทำบุญให้ทานของ
 สาธุชนทั่วไป โดยเฉพาะในซานเมืองและต่างจังหวัด ยังมีบทต่อท้ายการขอพรและอธิษฐานว่า
 “นิพพานปัจจุโย โหตุ ” (ขอให้บุญกุศลที่บำเพ็ญนี้) จงเป็นปัจจัยแก่พระนิพพาน (ในอนาคตกาล
 โน้นเทอญ) ดังนี้ เป็นต้น

สยามประเทศหรือเมืองไทยเรา มีพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ทรงเป็นพุทธมามกะ
 ทรงปฏิบัติบำเพ็ญพระองค์เป็นผู้ปกครองอาณาประชาราษฎร์ และทรงนำพุทธจักรไปด้วยดี ใน
 สมัยอยุธยา สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งต้องทรงสมาคมกับชาวตะวันตกเป็นฮอลันดาและ
 ฝรั่งเศส ตลอดจนชาวตะวันออกเช่นจีนและญี่ปุ่น แต่ก็ทรงอุ้มชูพระพุทธศาสนามาตลอดรอดฝั่ง
 ด้วยน้ำพระทัยอันหนักแน่นมั่นคง และพระปรีชาญาณอันสูงส่ง ดังจะเห็นได้จากพระราชสาส์น
 ทรงมีโต้ตอบไปยังพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสในยุคนั้น

ครั้นล่วงมาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ หลังจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
 ทรงปราบดาภิเษกเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว ได้ทรงเร่งสร้างราชธานีและวัดพระศรีรัตนศาสดา
 ราม ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์วัดใกล้เคียงพระบรมมหาราชวัง เช่นวัดมหาธาตุฯ วัดพระเชตุพน
 วิมลมังคลาราม วัดสระเกศ วัดชนะสงคราม เป็นต้น ในขณะที่เดียวกันก็ต้องออกรบทัพจับศึกกับ
 พม่าและปราบปรามเมืองประเทศราชที่แข็งข้อเช่นเขมรญวน แต่กระนั้นก็ทรงเอาพระทัยใส่ใน
 ระเบียบแบบแผนของบ้านเมือง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการรวบรวมตรวจชำระและ
 ประกาศใช้ “กฎหมายตราสามดวง” สำหรับอาณาจักร และในฝ่ายพุทธจักรเล่า ก็ทรงพระกรุณา
 โปรดให้มีการ “ทำสังคายนาพระไตรปิฎก” ขึ้น ณ วัดมหาธาตุ ใช้เวลาถึง ๕ เดือน ใน พ.ศ.
 ๒๓๓๑ ซึ่งก่อนหน้านั้นเมื่อเสวยราชแล้วก็ทรงจัดการชำระอธิกรณ์สงฆ์ ทรงพระกรุณาโปรด
 แต่งตั้งพระราชทานสมณศักดิ์แด่พระสงฆ์ตามภูมิรู้และภูมิธรรม ทรงพระกรุณาโปรดอุปถัมภ์
 บำรุงการเล่าเรียนและสอปลั้พระปริยัติธรรมในพระบรมมหาราชวัง ทรงนำข้าราชการบริหารและ
 ไฟร์ฟ้าประชาชนในทางศีลทางธรรม แม้พระราชกิจรายวันแต่ละวันก็ทรงบำเพ็ญการบุญการกุศล
 อย่างเต็มพระกำลังสติปัญญา

คติหนึ่งที่สมเด็จพระบรมพุทธเจ้าทรงทำนุบำรุงและปฏิบัติกิจแห่งพระพุทธานุศาสนาก็คือว่า พระมหากษัตริย์เป็นดังสมมุติเทวราช ทรงบำเพ็ญจริยาของพระโพธิสัตว์ และทรงหวังความเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ดังจะเห็นได้จากคำประกาศสงฆ์ในคราวทำสังคายนาขึ้นเป็นครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

จะโดยอิทธิพลของไตรภูมิพระร่วงสมัยกรุงสุโขทัย หรือพระราชอัธยาศัยแห่งองค์พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ของไทยในอดีตเป็นต้นมา ที่ทรงอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธานุศาสนา โดยการเป็นประมุขของไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินในทางบำเพ็ญธรรมด้วย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาธรรมปรีชา (แก้ว) แต่งหนังสือ “ไตรภูมิโลกวิเนจย” ขึ้น ในลักษณะเดียวกับ “ไตรภูมิพระร่วง” สมัยสุโขทัย และพระราชมรดกแห่งปัญญาวิถีธรรมนี้ก็ตกทอดมาถึงพระมหากษัตริย์รุ่นหลังสืบต่อมาทุกพระองค์ สมัยรัชกาลที่ ๒ ก็ทรงปกครองประเทศเน้นทางส่งเสริมวรรณกรรม รัชกาลที่ ๓ ทรงเน้นการค้าขายและการสร้างวัดวาอาราม รัชกาลที่ ๔ ที่ทรงผนวชเป็นเวลาช้านานถึง ๒๗ พรรษา ทรงพระปรีชาสามารถ ทรงภูมิรู้ภูมิธรรม ทรงคบหากับชาติตะวันตก ทรงริเริ่มนำวิทยาการตะวันตกมาใช้ในการราชการ ทรงปฏิรูปพระพุทธานุศาสนาโดยการตั้งคณะสงฆ์ธรรมยุต รัชกาลที่ ๕ ทรงปฏิรูปการปกครองแผ่นดินตามแบบตะวันตก ทรงกล่าวย่ำว่า แม้อำนาจของพระเจ้าแผ่นดินไทยจะมีเหลือนั่น แต่ก็ไม่เคยทรงใช้ในทางที่ผิด ทรงยึดถือหลักธรรมนำทางตลอด

นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมา ประเทศไทยมีความสัมพันธ์กับนานาชาติอารยประเทศทั่วโลก แม้รูปแบบการเมืองการปกครอง การเศรษฐกิจและสังคมจะอนุวัติเป็นไปตามกระแสโลก แต่อิทธิพลของหนังสือไตรภูมิพระร่วงและไตรภูมิโลกวิเนจย ยังฝังแน่นอยู่ในอัธยาศัยใจคอของคนไทย คนไทยส่วนใหญ่ยังเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ดังจะเห็นได้จากวรรณกรรมไทยเช่นนวนิยาย หรือเรื่องสั้นส่วนใหญ่ก็แสดงผลลงเอยคือตอนจบของเรื่องด้วยผลแห่งกรรม ซึ่งจะเห็นได้จากนวนิยายและบทละครทางโทรทัศน์ช่องต่าง ๆ เป็นต้น โดยเฉพาะเคเบิลทีวีบางช่อง เช่นช่องมิราเคิล (Miracle) เกือบจะกล่าวได้ว่า ทุกรายการเป็นเรื่องของกรรมและวิบาก หรืออย่างน้อยก็เป็นเรื่องนับเนื่องในพระพุทธานุศาสนาทั้งสิ้น สมัยปัจจุบัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระราชจริยาวัตรอันงดงามทั้งในทางผู้ปกครองในฐานะทรงเป็นองค์พระประมุขของประเทศ ทรงไว้ซึ่งทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตรราชสังคหวัตถุ และพรหมวิหารธรรม ทรงนำการเมืองและสังคมไปสู่ความสงบสุข ทรงริเริ่มเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งก็หมายความว่าถ้าคนไทยรู้จักเพียงพอ รู้สถานะและทำเต็มที่ตามสถานะของตน ทุกคนก็จะมีพอกินพอใช้ มีส่วนเหลือไว้ส่งเคราะห์ผู้อื่น เมื่อประชาชนอยู่ดีมีสุข บ้านเมืองก็สงบสุข และเจริญวัฒนาสถาพรไปด้วย

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

จากผลแห่งการวิจัยทำวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ๓ ประเด็นใหญ่ ๆ ดังนี้

๑. ไตรภูมิโลกวินิจฉัย นอกเหนือไปจากประเด็นทางด้านจริยธรรมในการปกครองประเทศ การเศรษฐกิจและสังคมแล้ว ยังมีแง่มุมอื่น ๆ อีกมากมายที่ควรนำมาศึกษาวิจัย เช่น อิทธิพลในด้านวรรณกรรมและขนบธรรมเนียมประเพณี เช่นการเทศน์มหาชาติ การเชือกฏแห่งกรรม ซึ่งปัจจุบันนี้มีการตื่นตัวเรื่องรณรงค์ให้คนเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมกันมาก ไม่ว่าจะเป็นเรื่องสะเดาะเคราะห์ หรือการตัดกรรม ซึ่งอาจจะเบี่ยงเบนไปจากคำสอนที่แท้จริงทางพระพุทธศาสนา จึงเป็นหน้าที่ของผู้วิจัยรุ่นหลังที่จะนำมาคิด ต่อยอด หรือนำเสนอแนวคิดแง่ใดแง่หนึ่ง อันได้จากการศึกษาไตรภูมิโลกวินิจฉัยมาวิจัยต่อไป

๒. องค์การที่ทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนา ควรจักได้นำเนื้อหาสาระของหนังสือ ไตรภูมิโลกวินิจฉัยมาแยกแยะประเด็น นำมาอธิบาย ชี้แจง การทำเนื้อหาให้ง่ายต่อความเข้าใจของประชาชนโดยทั่วไป แล้วนำมาเผยแผ่สู่สาธารณชนทางสื่อต่าง ๆ ในระดับชาวบ้านอาจแสดงเรื่องนรกสวรรค์ ตามคติกรรมและวิบาก ตามแบบอนุப்புพิภพิกถาเช่นในสมัยพุทธกาล ในระดับปัญญาชน อาจแสดงให้เห็นเรื่อง จิต เจตสิก รูป และนิพพาน ความจริงก็มืองค์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาต่าง ๆ กระทำบ้างแล้วตามวัด โรงเรียน สำนักอภิธรรม สำนักปฏิบัติธรรม นิทรรศการในวันมาฆบูชา วิสาขบูชา อาสาฬหบูชา เป็นต้น

๓. สถาบันการศึกษาต่าง ๆ โดยเฉพาะมหาวิทยาลัยสงฆ์ และภาควิชาศาสนา ปรัชญาของสถาบันอื่น ๆ ควรส่งเสริมการวิจัยศึกษาในด้านนี้ เช่นจัดให้มีทุนการทำวิจัย จัดให้มีการพิมพ์เผยแพร่ผลงานด้านนี้อย่างต่อเนื่อง ความจริงแล้ววัดต่าง ๆ ที่มีบทบาทและมีกำลังในการระดมทุนเผยแผ่พระพุทธศาสนา ควรหันเหมาส่งเสริมเรื่องนี้ เพราะเรื่องสำคัญในไตรภูมิโลกวินิจฉัยเป็นเรื่องกิเลส กรรม วิบาก ไตรวิฏฐ และไตรลักษณ์โดยตรง เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา เพราะหากผู้นับถือพระพุทธศาสนาตามประเพณี ตามบรรพบุรุษโดยไม่เข้าใจ ถ่องแท้ถึงคำสอนของพระพุทธศาสนา ไม่เชื่อกรรม ไม่เชื่อวิบาก เป็นต้น จะเชื่อว่ามีศรัทธามั่นคงในพระพุทธศาสนาคงมิได้ เพราะตามหลักพระพุทธศาสนานั้น ชาวพุทธจะต้องประกอบพร้อมด้วยศรัทธา คือความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล ๔ ประการคือ (๑) กัมมสัทธา-เชื่อกรรม เชื่อกฎแห่งกรรม เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง เชื่อว่าเมื่อทำอะไรโดยมีเจตนา คือจงใจทำทั้งรู้ ย่อมเป็นกรรม คือเป็นความดีความชั่วมีขึ้นในตน เป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องต่อไป การกระทำไม่ว่างเปล่า และเชื่อว่าผลดีที่ต้องการจะสำเร็จได้ด้วยการกระทำ มิได้ด้วยอำนาจหรือนอนคอยโชค (๒) วิปากสัทธา-เชื่อวิบาก เชื่อผลของกรรม เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง คือเชื่อว่าการกระทำแล้วต้องมีผล และผลต้องมีเหตุ ผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว (๓) กัมมัสสกตา สัทธา-เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของจะต้องรับผิดชอบเสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน และ (๔) ตถาโพธิคตสัทธา-เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า

มั่นใจในองค์พระதாகตว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ทรงพระคุณทั้ง ๙ ประการ ตรัสธรรม
บัญญัติวินัยไว้ด้วยดี ทรงเป็นผู้นำทางที่แสดงให้เห็นว่า มนุษย์คือเราทุกคนนี้ หากฝึกตนด้วยดีก็
สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุด บริสุทธิหลุดพ้นได้ ดังที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญไว้เป็นแบบอย่าง
ซึ่งก็จะสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของหนังสือไตรภูมิโลกวินิจฉัยโดยครบถ้วนทุกประการ.